

Практически насоки за улесняване разпознаването и третирането на случаи на домашно насилие пред свидетели деца

Въведение

Тези Насоки представляват полезен практически работен инструмент за всички практики, които участват в процесите на разпознаване и третиране на случаи на домашно насилие.

Документът има за цел да стандартизира процедурите, свързани с грижите за жертви - свидетели на насилие, като предоставя на практиците конкретна и подробна информация.

Мултидисциплинарност, интеграция и отчитане на различните културни модели, както и координация на интервенциите са елементите, които характеризират целия подход по начин, базиран на референтна научна литература и на най-новите препоръки и указания на ЕС.

Основно внимание се отделя на важността на прекратяването на насилието във всичките му форми и на необходимостта от прилагане на индивидуализирани интервенции за защита и наблюдение, които са адекватни по отношение на своевременност, ефективност и продължителност на процеса. Подчертава се необходимостта от използване на основани на доказателства международни инструменти за оценка на риска и опасността/смъртността, свързани със ситуацията на насилие, които съдействат за избягване и предотвратяване на всяка ескалация. Насърчава се непрекъснатото обучение на операторите по темата насилие, основано на пола и насилие упражнено върху свидетелите на насилие, както и осъществяване на дейности за превенция/повишаване на осведомеността, насочени към гражданите и по-младите поколения.

Документът е изготвен от Италианската координация на службите срещу малтретирането и насилието на непълнолетни (CISMAI) и представлява международна преработка на Насоките „Минимални изисквания за интервенции в случаи на насилие, съпътстващо малтретиране на майки“ (2017 г.), в съответствие с целите на проект „Децата на първо място – Подобряване на местните услуги за по-ефективен и ориентиран към децата свидетели на насилие подход“, съфинансиран по програма на ЕС „Права, равенство и гражданство“.

Документът е специфичен продукт, изработен по проекта Children First (Children First), който включва три държави от ЕС - Италия, Гърция и България, в изпълнението на специфични дейности като изграждане на капацитет и каскадно обучение за оператори (социални работници, психолози, адвокати, полицейски служители, преподаватели), курсове за овластяване на жени, жертви на насилие, основано на пола, и непълнолетни, жертви на асистирано¹ насилие. Диалогът между партньорите, опитът на професионалистите, научният принос на CISMAI и отдадената работа на операторите превръщат тези Насоки в документ за защита на непълнолетните от насилие. Благодарим на партньорските организации по проекта Horizon Service Società Cooperativa Sociale (IT), ARES 2.0 (IT), Център Динамика (BG), Център за развитие на устойчиви общности (BG) и WOMEN'S CENTER OF KARDITSA (GR), за супервизията на този документ.

---

¹ "асистирано насилие" е насилие, което се случва пред свидетел

Секции

А) Определение и принципи на домашно насилие пред свидетели деца

Първата фундаментална стъпка за изграждане на работеща и конструктивна мрежа за закрила на детето е всички професионалисти, които по различни причини имат отношение към нея, е да споделят **обща дефиниция за дете свидетел на насилие**; допускането на дефиниция, извън стандартизираният референтен език използван от всички участващи заинтересовани страни, предоставя инструментите за контекстуализиране на ситуацияите, свързани с домашното насилие, и дава индикации за тяхното по-добро откриване. Една недвусмислена, общоприета и споделена дефиниция може да се разглежда като оперативен инструмент за подобряване на ранното откриване на насилие над деца; очертава явлението и неговите характеристики; полезна е за диференцирана диагноза и предоставя индикации за дефиниране на субективната ситуация, преживяна от децата и видовете злоупотреби, на които е трябвало да бъдат подложени.

Възможността да се разполага с дефиниция, която подчертава конкретна форма на злоупотреба и съответните ѝ характеристики и която е призната от научната общност, позволява да се очертаят ситуацияите, в които децата са жертви, като също така осигурява функционална работа в диагностичен и прогностичен план. Дефиницията Cismai (2017), споделена с Ipscan, приета в този контекст, предлага широка техническа рамка, която включва характеристиките на явлението и подробни професионални насоки за различните действия, които трябва да бъдат предприети, както и за концептуалните и технически референтни принципи, които да се използват.

„Насилие в семейството пред свидетел се отнася до всеки случай, в който дете или юноша претърпява някакъв вид насилие, включително физическо, вербално, психологическо, сексуално или икономическо насилие, както и действия на преследване (т.е. дебнене), извършено срещу важни за него лица, независимо дали те са възрастни или непълнолетни. Този вид насилие включва и насилие, извършено от непълнолетни над други непълнолетни и/или други членове на семейството, както и пренебрегване и малтретиране на домашни и селскостопански животни”

„Детето може да преживее такива действия:

- **Пряко:** когато те се случват в негово присъствие
- **Косвено:** когато детето осъзнава и/или възприема ефектите от насилието“.

Уточняването на разликата между преживените „пряко“ и „косвено“ действия произтича от особеността на двете различни форми на засвидетелствено насилие и на произтичащата от това травма и последици; *пряко*, когато децата присъстват физически на сцените на насилие сред референтни² възрастни и са свидетели на насилие срещу своите майки, *косвено*, когато не са преки свидетели, но са наясно с подобни дисфункционални събития или възприемат техните признаци. *Степента на насилието, наблюдавано „косвено“* е концепция, която все още не е консолидирана или изчерпателно проучена на културно и оперативно ниво: възприятието и последиците от насилието и свързаните с него преживявания имат пряко

---

² "референтните възрастни" са тези възрастни, на които детето има доверие

въздействие върху децата и младите хора, причинявайки последствия върху растежа им, дори тежки такива. Опровержение на това тълкуване често се изтъква от психо-социални работници и юристи, а също и от майки, когато декларират, че децата им не са забелязали какво се случва, защото „спяха“ или „бяха в друга стая“. За съжаление знанието за насилието и забелязването на неговите признаци в хората и заобикалящата среда предизвикват болезнени чувства, бдителност и дискомфорт, дори генериране на травматично състояние. В допълнение към насилието срещу майката, посочената дефиниция включва свидетелите на актове на насилие върху други значими членове на семейството и домашни любимци, действия, които представляват материализиране на модел на насилствено поведение, причиняващо вредно въздействие.

„Друго особено тежко състояние засяга „специалните сираци“, които са били свидетели на убийство, на множество убийства или на самоубийство. Опитът на тези деца може да е директен /когато насилието/убийството се случват в тяхно присъствие, или индиректен /когато детето е узнало за случай на насилие/убийство) и/или чрез възприемане на острите и хронични физически и психологически ефекти....“.

В тази дефиниция се споменават така наречените „специални сираци“, тоест деца и тийнейджъри, които преживяват насилие като свидетели по особено тежък и травмиращ начин, тъй като са свидетели пряко или косвено на убийството на майката от бащата.

„Насилието над жени е широко разпространено явление, което все още се подценява и може да застраши още от най-ранните етапи на бременността психологическото и физическото здраве и живота на майките и децата.“

Друг важен аспект в определението, който подпомага практикуващите е, че насилието срещу жени може да започне дори по време на бременност, което се доказва от изследванията, и да причини пряка вреда на нероденото дете. Детето може да стане свидетел на насилие дори преди раждането: насилието може да предшества бременността, но също така да започне или да се влоши, когато жената е бременна, както показват много проучвания (Luberti, 2006). По време на бременността емоционалните и стресови събития могат да повлияят на растежа и благосъстоянието на нероденото дете; високият стрес води до промяна в кръвната перфузия поради завишаването на адреналина и кортизола (Luberti, 2006). Домашното насилие може да причини тежка бременност, преждевременно раждане и бебета с поднормено тегло.

"Децата могат да бъдат въвлечени в домашно насилие не само когато родителите им живеят заедно, но и по време на раздяла и след нея. Фазата по време и след раздялата може да бъде особено критична в случай на насилствен баща/партньор, който може да използва децата като начин да продължи да малтретира и контролира майката. Освен това рискът от внезапна ескалация на насилието обикновено е по-висок през този период, което потенциално води до фатален изход (убийство на майката, множество убийства, убийство-самоубийство).

Насоките са полезни за разпознаване на рисковите моменти, в които може да се случи домашно насилие, в т.ч. пред свидетел - дете: през последните петнадесет години всъщност фазите на раздяла и развод се оказаха условия, при които злоупотребите както срещу

жената, така и към децата се увеличават, като последното представлява начин за контрол над майките. Тези периоди, в които се намесват много фактори (като неприемане на раздялата от партньора-насилник, попечителство над децата и т.н.) могат да доведат до фатални последици, с тежки щети за децата и юношите.

„Динамиката на домашното насилие засяга отношенията на родителите с детето, като променя родителските функции на майката и насилника баща, както и моделите на привързаност.“

В дефиницията се посочва как домашното насилие се отразява негативно върху родителските умения, като по този начин насочва специалистите да вземат предвид този важен аспект и как моделите на привързаност, а следователно и качеството на взаимоотношенията между родители и деца, се влияят от насилието, с последствия върху личностно израстване на детето.

Б) Подобряване на качеството на услугите чрез прилагане на интегриран, мултидисциплинарен подход

Задачата на операторите в случаи на домашно насилие с дете-свидетел е сложна и деликатна и изисква ресурси и умения, особено когато липсва превенция и е необходимо да се действа възможно най-рано и да се докладва на компетентните съдебни органи за установените ситуации, както и за осъществяване на необходимите действия за закрила на деца и възрастни. Има няколко основни аспекта, които трябва да характеризират оперативния контекст и действията, които да се предприемат:

- **Интегрирането на свързани с дадена култура модели и подходи** се придобива чрез обучение, което е междусекторно сред различни заинтересовани страни и е специализирано по темата. То може да бъде консолидирано чрез споделяне на дефиницията на феномена, признаване на насилието, основано на пола, като универсална и транскултурна реалност и сравняване и разпространение на знанията за насилието срещу жени и за малтретирането на деца. Това е възможно чрез признаване на последиците от домашното насилие върху деца и юноши и чрез използване на насоки за интервенции като предложените тук, които ясно дефинират правилните стъпки и основните приоритети, както и използването на базирани на доказателства инструменти.

- **Мултидисциплинарен подход:** това е сложно действие тъй като насилието в присъствие на свидетел изисква подход, който гарантира глобална визия за ситуацията и е в състояние да даде отговори на социално, психологическо, медицинско и образователно ниво. В социално-здравните услуги би било желателно да има екип, включващ различни професионални профили (от минимум двама: социален работник и психолог), които да прибавят, съобразно специфичните нужди на всяка ситуация, други специалисти (лекар, възпитател и др.).

Ръководителят на случая трябва заедно с другите заинтересовани страни да определя приоритетите за всеки отделен случай и да действа своевременно по отношение на различните възникващи нужди. В Насоките, на които се позоваваме, многократно се подчертава, че на всички етапи (от разпознаването до грижата), интегрираните действия са

от съществено значение за справяне с тези ситуации. Интегрирането на подходи и умения означава противопоставяне в рамките на собствената организация, гарантиране на техническа подкрепа на специалистите и обединяване на различните специфики, необходими за решаване на сложни проблеми като тези.

- **Координирането на интервенциите с оглед на цялостна и интегрирана грижа за възрастни жертви и за техните деца** означава координиране на модалности, времеви рамки и цели, така че да се избегне възможно най-много риска от неорганизираны действия, които не отчитат страданието на жертвите и възникването на ситуации на вторична виктимизация и институционално малтретиране.

Действията трябва да бъдат координирани чрез все по-тясно сътрудничество между публични и частни служби, занимаващи се със закрила на детето, насилие срещу жени и малтретиране на деца, за да бъде грижата за майките и децата ефективна. Само чрез интегриране на различни умения е възможен ефективен отговор на ситуации на насилие пред свидетел, като трябва адекватно обучение на операторите съобразно сложността на случаите. Както е препоръчано от СЗО, операторите трябва не само да бъдат чувствителни към този проблем, но и да знаят как да се справят с него: следователно е необходимо да им се осигури специално обучение по този въпрос, задълбочавайки разбирането им за сложността както на оценката, така и на обгрижващите интервенции и да им се предложат подходящи инструменти, базирани на доказателства. Интеграцията и необходимостта от координация от фазата на разпознаване и през целия процес на грижа, не само между всички участващи служби, но и с други заинтересовани институционални партньори (правоприлагащи органи, съдебна система), изгражда защитна мрежа, която се превръща в предпоставка за организиране на подходящи и ефективни действия.

В) Как практикуващите могат да разпознаят случаи на домашно насилие пред свидетел

Първата стъпка в случаите на домашно насилие пред свидетел е ранното откриване на тези ситуации. За идентифицирането им е необходимо да се „виждат“ и разпознават злоупотребата и нейните механизми. Някои методи и предпоставки:

а) Борба със стереотипите

Има няколко комплексни причини, които все още пречат на лесното разпознаване на насилие в присъствието на свидетел и те са свързани главно със стереотипи и съпротива, базирана на различна култура по отношение на домашното и основаното на пола насилие.

В същото време съществуват механизми на отричане, които подхранват широко разпространената липса на внимание, омаловажаваща насилието като цяло, и по-специално това, което е свързано със семейните взаимоотношения и ефектите му върху децата и юношите. Въпреки че насилието е дефинирано от авторитетни източници като Световната здравна организация (2006) като „относителна патология“ с точни характеристики, то почти не се разглежда от тази гледна точка.

б) Прилагане на перспектива, свързана с равнопоставеността на жените и мъжете

Контекстът, в който работим, е този на домашно насилие, извършвано от мъже срещу жени. Насилието срещу жени е признато за нарушение на правата на човека: във въведението на Декларацията на ООН от 1993 г., чл. 1 то се определя като „всяко основано на пола насилие, което причинява или е вероятно да причини физическа, сексуална или психологическа вреда, включително заплахи за насилие, принуда или произволно лишаване от свобода, независимо дали е в обществения или в личния живот“. Най-новата Конвенция на Съвета на Европа за предотвратяване и борба с насилието срещу жени и домашното насилие, така наречената Истанбулска конвенция от 2011 г.³, отразява тези концепции и подчертава важни действия и задължения на държавите по отношение на защитата и подкрепата на жените и децата, които са жертва на свидетелско насилие.

Насилието, основано на пола, е закрепено от социални и културни разбирания относно стереотипните роли на половете и от патриархални структури и практики. Насилието от интимен партньор (IPV) е една от най-разпространените форми на насилие, основано на пола.

Прилагането на перспективата за равнопоставеността на половете означава признаване, че насилието в двойката се случва, като се разглеждат човешките взаимоотношения на фона на социалната организация на обществото.

За съжаление жените, които са жертви на домашно насилие, обикновено са жертви на комбинация от насилствено поведение. Насилникът може да използва редица тактики, за да подкопае икономическата независимост на настоящия или бившия интимен партньор, като по този начин намалява съществено възможността на жената да напусне насилствената връзка.

Концепцията за икономическа независимост на жените приема, че жените са икономически субекти, които допринасят за икономическата дейност и би трябвало да могат да се възползват от нея на равна основа с мъжете, както и че финансовата независимост може да играе важна роля за укрепване на положението на жените в обществото и къщи. Има ad hoc програми за икономическо овластяване и стратегии за икономическо застъпничество, които помагат на жените да възвърнат финансовата си стабилност. В същото време други услуги за подкрепа, като тези, насочени към подобряване на уменията чрез обучение и образование, или тези, които увеличават възможността за навлизане на пазара на труда, са от решаващо значение за създаването на условия за постигане на икономическа независимост и избягване на насилието.

Икономическото овластяване, което един център за борба с насилието може да предложи като услуга на жени-преживели насилие е процес, в който активно участват и двете страни. Той включва шест ЕЛЕМЕНТА, като:

1. **Мотивационно обучение:** работа с преживялата насилие жена, за да се разкрие нейният потенциал и ресурси; възвръщане на самочувствието ѝ, повишаване на самооценката ѝ

България е подписала, но не е ратифицирала ИК, защото същата е обявена от Конституционния съд за противоконституционна с Решение 13/27.7.2018 г.

2. Обучение в специфични умения за търсене на работа - как да напишем автобиографията си, участие в интервю за работа и др.

3. Подкрепа за намиране на постоянна работа, не каквато и да е, но съответстваща на нейната квалификация, знания и умения; която ще я направи щастлива и доволна и ще ѝ осигури достойни доходи

4. Обучение по предприемачески умения и знания за стартиране на собствен бизнес

5. Подкрепа в намиране на жилище - някои жени се нуждаят от ново място за живеене

6. Подкрепа за децата - за записването им в ясла / детска градина / училище, вкл. съдействие при осигуряване на дрехи и обувки, училищни пособия и лекарства за тях.

Важно е да се подчертае, че за да бъде успешна, работата по икономическото овластяване на майките, жертви на домашно насилие започва след преодоляване на кризисната ситуация.

За ефективно разпознаване на ситуации на насилие пред дете свидетел, практикуващите трябва да:

а) Познават естеството и характеристиките на насилствените взаимоотношения.

От съществено значение е операторите да придобият умения и инструменти за анализ на връзката на двойката и нейните характеристики, за да се изключи насилието. Препоръчително е да се използват научно коректни източници и споделени референтни модели, които са преодолели линейната интерпретация жертва-жертва в динамиката на двойката и разглеждат феномена на насилието в неговата сложност.

Полезно е да се възприеме "екологичен" подход (Bronfenbrenner, 1989), **препоръчан от СЗО (2002) за сложността на ситуацията на "насилие от интимен партньор"**.

Всъщност Екологичният модел включва *социално-културни фактори* (норми, ролеви модели на мъжки и женски взаимоотношения и др.), *релационни фактори* (ранни релационни преживявания, които обуславят начините за преживяване на интимност и отношения в двойката; претърпяно или наблюдавано насилие в семейството на произход и др.), *индивидуални фактори* (несигурно-амбивалентна привързаност към значими лица и влияния върху резултатите от отношенията между възрастните), *индивиди* (несигурно-амбивалентна привързаност към значими лица) и влияния върху резултатите от отношенията на възрастни, както и познаване как действа насилието в двойки, като се използва важният принос на разпознаването на етапите, които характеризират еволюцията на насилието в интимните отношения (E. Walker, 1979).

б) Разграничават насилието от конфликта

Важно е да се разграничат конфликтните ситуации (без да се отричат щетите, които те могат да причинят на децата) от ситуацияите на насилие и пренебрегване, като се избягват да се оценяват като конфликти или кавги между партньорите ситуации, в които злоупотреба и насилствени действия и /или се извършват срещу майката, дори и тежки и повтарящи се такива.

Аспектът, влияещ върху неразпознаването на ситуацията е свързан с объркването, което все още се прави на културно и релационно ниво между конфликт в двойката и злоупотреба в различните ѝ форми, които могат да възникнат от конфликта (Soavi, 2009). Съществува дълбока разлика между динамиката и последствията от конфликта, който включва разногласия между двама души, които са връстници и се възприемат и смятат за такива, и тези на **асиметрична двойка, в която мъжете приемат насилствено поведение, за да поддържат връзка на власт и надмощие над жените, като по този начин ограничават свободата им.** „Това, което прави възможно разграничаването на брачното насилие от обикновената кавга, не са побои или обидни думи, а асиметрията в отношенията. При конфликт в двойката идентичността на всеки индивид се запазва, другият се уважава като личност, докато това не е така, когато целта е да се доминира над или да се унищожи другият“ (Hirigoyen, 2005).

Задълбоченият анализ, който разграничава силен конфликт от ситуации с насилие, избягва грешки при определяне на действията за обгрижване.

в) Разпознаване на психологическото насилие

Насилието не е само физическо; най-честият вид насилие срещу жени и деца е психологическото, което е трудно да се идентифицира и разкрие. Говорим основно за сериозна форма на психологическо насилие, както е определено от много учени (Ди Блазио, 2000 и 2005) и от Световната здравна организация (2006), като особено коварно, тъй като не се открива лесно чрез признаци и симптоми, но може да причини деструктуриращи ефекти върху емоционалния растеж. *„Психологическото малтретиране се дефинира като емоционална връзка, характеризираща се с повтарящ се и непрекъснат психологически натиск, емоционално изнудване, безразличие, отхвърляне, очерняне и омаловажаване, които застрашават или възпрепятстват растежа, особено при децата. Това е най-коварната форма на насилие, защото може да остане незабелязана и уврежда развитието на фундаментални когнитивно-емоционални умения като интелигентност, внимание, възприятие, памет; това насилие се състои от форми на психологическо отдръпване на възрастния спрямо детето“.* По-малките и по-трудно доказуеми симптоми (влошена и нарушена компетентност в социалните взаимоотношения, поведение, подобно на възрастни, много ниско самочувствие, потискане на агресията) затрудняват разпознаването му.

В случаите на насилие в негово присъствие, детето често е експлоатирано или използвано от бащата като форма на изнудване срещу майката, дори и в периода след раздялата. Накрая ще добавим общата тенденция на отричане на причинена от тези видове насилие травма, и следователно пренебрегването на такава възможност.

Разпознаването се състои в: установяване на присъствие на дъщери / синове в случаи на извършено домашно насилие; идентифициране на признаци на техен дискомфорт. Това е фаза, която включва участието на оператори на услуги както за деца, така и за възрастни, от социалния, здравния, образователния и правния сектор, тъй като е необходимо мултидисциплинарно и многопосочно внимание в сътрудничество с централите за борба с насилието. Такива случаи на свидетели на насилие могат да бъдат представени на практикуващите като директна молба за помощ или под прикритата форма с други извинения или по сигнал на трета страна. Ситуациите могат да имат различни характеристики по отношение на спешност и тежест.

г) Оценка на риска и опасността/смъртността, свързани със случаи на злоупотреба (вид на насилствените действия, индикатори за насилника, жертви и т.н.), ескалация и рецидив с базирани на доказателства инструменти

Изключително важно е във фазата на установяване на насилието да се прилагат базирани на доказателства инструменти (SARA-SARA Plus, SURPLUS4), цитирани в редица литературни източници и използвани на международно ниво за оценка на риска от семейно насилие, опасността и характеристиките му, както и за избягване и предотвратяване на ескалация, която може да доведе до фатален изход. Важно е да се имат предвид:

- Индикатори, свързани с вида и динамиката на насилствените действия
- Индикатори, свързани с майката и/или други членове на семейството, които са жертви на насилие
- Индикатори, свързани с деца, свидетели на насилие
- Индикатори, свързани с насилника
- Социални индикатори
- Институционални индикатори.

Разкриването на ситуации на риск и насилие позволява прилагането на подходящи защитни действия. На първо място, това означава прекъсване на насилието срещу майки и деца във всичките му форми. Действията за защита и супервизия предоставяни от службите, централите за борба с насилието и компетентните институции трябва да съответстват на тежестта на ситуацията по отношение на своевременността, ефективността и продължителността им, дори в случаи на обжалване пред съдебни органи, както е предвидено в закона. Времето и начините на защитни интервенции, включително съдебните процедури, трябва да зачитат нуждите на децата във връзка с тяхното психофизическо благополучие и най-добри интереси.

Защитата трябва да бъде разширена, като включва попечителството над децата и всякакви договорености за посещения; наличието на насилие трябва да се вземе под внимание и да не се подценява; правата и безопасността на децата и жертвите не трябва да бъдат компрометирани по никакъв начин (Истанбулска конвенция, член 31), до момента на разглеждане на необходимостта от загубена родителска отговорност на насилника (Истанбулска конвенция, член 45). Оттук и необходимостта да се изключи споделяното попечителство в случаите на насилие пред дете-свидетел. Всякакъв вид посредничество и помирение трябва да бъдат изключени (Истанбулска конвенция, член 48). По отношение на грижата, съвместната терапия на двойката и семейната терапия могат да се разглеждат само

по изрично искане на жертвите, след внимателна оценка на тяхното психо-физическо състояние, или в случай на положителни резултати от индивидуалните терапевтични пътеки приложени към бащата/партньора насилник.

Г. Медицинска и психологическа оценка на деца, станали свидетели на насилие

Насоките (CISMAI, 2017) препоръчват:

„В случаи на насилие пред дете свидетел, трябва да се извърши ранна първоначална медицинска и психологическа оценка на детето и да се открият всички други видове насилие, на които то е било подложено. Целта на тази стъпка е да се оцени цялостният характер на травматичната ситуация във всички нейни индивидуални и реляционни прояви и продължаващите взаимодействия между рисковите фактори и защитните фактори по отношение на степента на отговорност на участващите възрастни и ресурсите, с които те разполагат за защита на детето в средно-срочен план“.

Знаем, че излагането на насилие води децата и младите хора до трудно и сложно психологическо състояние, което ако не бъде третирано рано, ще повлияе върху израстването им както по отношение на оформянето на личността, така и по отношение на заучаването на изкривени и насилствени взаимоотношения. Да бъдеш зрител на насилие над майката или други важни членове на семейството поражда сложно емоционално състояние с много чувства: **страх, болка, вцепененост, свръхбдителност, превъзбуда, объркване, безпомощност, мъка, гняв.**

Най-честото чувство, което тези деца изпитват е страх за собствената им безопасност, за тази на майката и на членовете на семейството, които участват; болезнено чувство на безпомощност поради невъзможността да спрат насилието; силно чувство на вина, че не са могли да противодействат и че се оказват привилегирани, тъй като не са пряко жертва на насилието, или дори за това, че са предизвикали кавга между майката и бащата. По-специално, приписването на причината за събитията на вътрешни фактори е набор от негативни състояния, които повтарящото се преживяване на безсилие редуцира, докато не изчезнат ресурсите и уменията за справяне, предизвиквайки чувство на провал (Di Blasio, 2000). **Но също и чувство на вина, невидимост, водещи до замразяване на емоциите, а в тежки случаи и до състояния на асоциалност.** Тези преживявания могат да доведат до посттравматичен остър или хроничен стресов синдром, типичен за ситуации на продължително насилие. Всъщност домашното насилие е конфигурирано като състояние, характеризиращо се с продължително излагане на стресови състояния, което може да предизвика чувство на безпомощност, подкопаване на връзките на привързаност и засягане на чувството за сигурност (Van der Kolk, 2004), които са много важни аспекти от детското развитие .

DSM-5 (2014) включва домашното насилие в присъствието на свидетел сред причините за посттравматично стресово разстройство /ПТСР/, като по този начин потвърждава, че то произвежда психическа травма. Симптомите, свързани с ПТСР, са разделени на четири групи:

- Натрапчиви симптоми (напр. натрапчиви спомени, неприятни сънища, дисоциативни или ретроспективни реакции, интензивен дистрес и задействане на физиологичен отговор)
- Постоянно избягване на спомени, мисли и чувства свързани с травмиращото събитие или избягване на съответните външни фактори (напр. хора, места)
- Постоянни отрицателни промени в мислите и настроението (когнитивни проблеми, откъсване от действителността)
- Свръхбдителност или повишена възбуда (напр. агресивност, гневни изблици, нарушения на съня, проблеми с концентрацията, безразсъдно или саморазрушително поведение).

Посттравматичното разстройство обикновено се диференцира по възраст, като има отделни и специфични критерии за деца под 6-годишна възраст с разлика в броя на симптомите, необходими за поставяне на диагнозата. Освен това критерий А на разстройството включва пряко свидетелство на травматични събития, които са се случили на други хора, по-специално на лицата, полагащи грижи.

Ето защо е важно медицинската и психологическата оценки да се извършат своевременно с наличните инструменти за съответните професии, както следва:

- Въздействие на насилието върху детето на психо-физическо ниво
- Въздействие на насилието върху вътрешния свят и взаимоотношенията на детето
- Наличие и степен на травма
- Симптоми или дискомфорт и тяхното проявление
- Наличие на всякакъв друг вид злоупотреба
- Щети и последици.

Медицинските специалисти и психолозите трябва да знаят, че:

- Присъствието на насилие води до психична травма и може да се развие посттравматично стресово разстройство
- Наблюдаването на насилие причинява увреждане на определени области в развитието, в социалното приспособяване и уменията, в когнитивните умения и в уменията за решаване на проблеми и училищното обучение (Di Blasio, 2000);
- Децата и юношите могат да бъдат преки жертви, тоест може пряко да са въввлечени в динамиката на насилието срещу своите майки и да станат обекти на различни форми на малтретиране, като физическо насилие, или косвени жертви, тоест могат да претърпят физически наранявания, защото

са случайно удряни с предмети, юмруци или ритани или защото са бити, когато се опитват да защитят своите майки или братя и сестри. Те могат да бъдат пряко подложени на вербално насилие и психологическо насилие, сексуално насилие, както и да станат жертви на преследване или икономическо насилие след раздялата на родителите, което представлява особено рисков момент за избухване или ескалация на насилието.

следователно специалистите трябва да могат да прилагат и разпознават:

- Диагностика на посттравматично стресово разстройство, диагностични критерии по DSM 5 и ICD 10 във фазата на развитие
- Посттравматичните симптоми
- Последствията от насилието: Посттравматично стресово разстройство; Емоционално-релационни трудности, т.е. депресия, самонараняващо поведение; Хранителни разстройства; Когнитивни и поведенчески затруднения; Насилствено социално поведение (тормоз, престъпност), безпокойство, агресия, жестокост към животни, склонност към изолирано поведение, незрялост, свръхзрялост, намалени социални умения; Трудности в поведението при хранене; Промени в ритъма на сън/събуждане; Кошмари и нощна енуреза; Регресивно поведение; Лоши двигателни умения; Самонараняващо поведение; По-ниски нива на ефективни взаимодействия с други деца (Luberti, 2005). Младите жертви могат да проявяват дефицит на внимание, често свързан с лошо представяне в училище.

Те трябва да се ориентират към медицинска оценка:

- на общото физическо състояние и степен на развитие;
- за преживени други форми на насилие, например физическо насилие;
- за наличието или отсъствието на свързани съответни физически оплаквания и симптоми;
- на историята на детето или юношата, за се установи дали е имало насилие по време на бременност и съответните последици за нероденото дете.

и психологическа оценка на:

- емоционалното състояние и неговите прояви;
- наличие или отсъствие на психична травма и свързана с нея симптоматика;
- посттравматични преживявания и внедрени защитни механизми;
- наличие или отсъствие на дисоциативни състояния;
- моделите на привързаност;
- щетите върху взаимоотношенията;
- дисфункционални релационни модели;
- несъзнателни полови модели.

Важно е да се вземе предвид възможната **вреда за взаимоотношенията**: всъщност децата и младите хора, които са претърпели семейно насилие, понасят сериозни щети в отношенията с лицата, които се грижат за тях, тъй като е засегната връзката помежду им. Емоционалните особености на родителите в насилие като жертва и като насилник, не

позволяват сигурна привързаност, която да предпазва от опасност, да регулира емоциите и да успокоява (Attili, 2013). През последните години литературата и изследванията предлагат **Теория на привързаността** като теоретичен способ за интерпретиране на релационната травма от хроничен тип, каквато са преживяванията от вътрешно-семейното насилие върху психологическото приспособяване на младите жертви. По-конкретно, подчертава се как несигурността и нарушаването на привързаността могат да представляват „ключове“ за по-добро тълкуване на сложната психологическа структура на децата, които живеят в малтретирани, пренебрегвани или злоупотребяващи отношения. Нарушената привързаност, която е силно обусловена от насилието, е важен рисков фактор за появата на външно привнесени дисоциативни и посттравматични симптоми (Camisasca, 2014).

Допълнителен аспект, който трябва да бъде оценен, е **сериозният риск от предаване на дисфункционални релационни модели**, които се свързват с емоционални връзки като тези на превъзходство, структуриране на агресивни и фокусирани върху контрола модалности. Тази възможност е свързана с **интернализиранието на дисфункционални полово характерни модели**, които се оформят в динамиката на идентификация с единия или с другия родител. Детето обикновено „избира“ да застане на страната на някого от тях, но не знаем на база на какви критерии се определя тази игра на съюзи; емпиричното наблюдение обаче ни кара да забележим, че често се избира родителят от същия пол. Често дъщерите са склонни да се идентифицират с майката-жертва и развиват силно възприятие за безполезност, ниско самочувствие, крехкост и несигурност. Тази идентификация може да има важно влияние върху бъдещите взаимоотношения, с риск от възпроизвеждане на семейния модел в емоционалните взаимоотношения, които ще изживеят в зряла възраст (неравностойни отношения, с партньори, на които трябва да се подчиняват). Но това не винаги се случва: интересно изследване идентифицира опити на момичета, които са били свидетели на насилие и които самите са склонни да причиняват тормоз и можем да предположим, че в тях се отразява насилствения баща (Di Blasio, 2005). Понякога момчетата се идентифицират с агресора. Те могат да бъдат агресивни и нахални и да участват в насилствено поведение, като по този начин запазват връзката с бащата и постигат усещане, макар и фиктивно, за контрол и власт. Тези деца са склонни да идеализират мъжкия профил като силен и мощен и развиват емоционални взаимоотношения, основани на доминиране над женския профил, възприеман като по-нисш и следователно обект на презрение.

Оценка на деца в случаи на феминизъм

В случай на убийства на жени, оценката не трябва да се ограничава до времето на убийството и неговите последици. Операторите трябва да бъдат адекватно подготвени и обучени, за да се справят с травматичната скръб, причинена от убийството на майката от бащата, и с последиците върху семейството и социалната среда. За управлението на тези случаи са необходими специфично обучение и набор от умения.

Така наречените „специални сираци“ са били свидетели на убийство, множество убийства или убийство-самоубийство“ (CISMAI, 2017); „Децата/юношите са загубили и двамата родители и често са били преки свидетели на убийството на майка си или са виждали нейния труп“. Те изпитват особено тежко емоционално състояние и се нуждаят от целенасочени

интервенции, защото „убийството на майката от бащата ги изтръгва завинаги от реалността, в която са живели; катапултирани са в нов живот, който добавя към болката от загубата материални, емоционални и съдебни проблеми" (Baldry и Cinquegrana, 2015). Ние подчертаваме особената сложност на травмиращата скръб, психопатологичните последици, които могат да възникнат, както и елементите на вторична виктимизация свързани със смяна на семейството, училището, навиците, медийната експозиция и т. н. Медицинската и психологическата оценка трябва да бъдат направени особено внимателно поради специфичното травматично състояние, което децата са преживели. Важно е да се подчертае, че оценката на детето, извън времето на убийството, трябва да се повтори след това, за да се провери влиянието на различните стресови ситуации върху неговото психо-физическо здраве.

За професионална и ефективна оценка, практикуващите трябва да използват базирани на доказателства инструменти за оценка на травмата от насилие и специфичната травма на деца, които са били свидетели на убийството на своите майки. Съществува необходимост от интегриране на информацията, събрана от практиците в различните услуги, за да се избегнат фрагментирани оценки.

И накрая, важно е да се извърши не само медицинска и **психологическа оценка** на децата, но и **оценка на физическото и психологическото здраве на пострадалите майки**, за да се оценят рисковите състояния на децата и да се предприемат съответните действия.

„В случаите на насилие с дете свидетел е необходимо да се извърши ранна първоначална оценка на физическото и психологическото здравословно състояние на пострадалите майки. Тази оценка също има за цел да идентифицира всички фактори на уязвимост на жената, за които е необходимо да се приложат действия за управление на риска. За да се разпознае обективното ниво на щетите и риска, които не винаги се съобщават от жертвите, тъй като те може да не са наясно с тях, е от съществено значение да се вземат предвид защитните механизми, на всички членове на семейството: отричане, минимизиране, нормализиране, рационализация." (Cismai Guidelines, 2017).

Терапията трябва да включва координирани интервенции, насочени както към непълнолетния, така и към новополагащите грижи хора, на които са поверени децата.

Д) Как трябва да се справят със случаите на домашно насилие социалните работници (оценка на житейския контекст, подкрепата), доставчиците на здравни услуги (психотерапевтично, релационно и посттравматично лечение) и юристите (полицаи, адвокати и съдии)

Всички участващи професионалисти трябва да бъдат специално обучени за работа в случай на насилие пред дете свидетел, за да използват общи насоки и методологии. Тяхната работа трябва да бъде съвместна - след преминалото специализирано обучение за различните професионални категории, за да се развият специфични компетенции, които се отнасят до различните области на действие, и в същото време да се насърчи и развива междусекторно ноу-хау. Крайната цел трябва да бъде разработването на общ речник, позволяващ на

мрежата от оператори, участващи в решаването на случаи на насилие пред свидетел, да се справят с тях, като използват общ подход, съобразен с различната култура на участващите страни, което е гаранция за действие в синергия.

Сложната и споделена намеса в ситуации на насилие пред дете свидетел може да се обобщи по следния начин:

- 1) разпознаване на насилието и оценка на риска/опасността
- 2) задействане на адекватни мерки за защита и безопасност
- 3) медицинска и психологическа оценка
- 4) дефиниране на терапията.

По отношение на терапията, Насоките (CISMAI, 2017) подчертават, че жертвите свидетели на насилие се нуждаят от специализирани възстановителни интервенции, както на индивидуално ниво, така и във взаимоотношенията с майката. *„В същото време третирането на посттравматичните резултати при майката е от основно значение, за да се възстанови връзката майка-дете. [...] ще работим по възстановяването на отношенията баща-дете, само след диагностична и прогностична оценка на двамата и тяхната връзка, като се вземат предвид фазите на индивидуалното третиране (и на детето / и тези на родителя), така че работата с двойката да не нанесе допълнителни щети на детето“.*

В България има действащ Координационен механизъм който се прилага при случаи на деца жертви или свидетели на домашно насилие, съгласно Закон за защита от домашно насилие (чл.2). За психическо и емоционално насилие върху дете се смята и всяко домашно насилие, извършено в негово присъствие.

Прилагане на Координационен механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца жертви или в риск от насилие и за взаимодействие при кризисна интервенция (Координационен механизъм).

Основна цел е да регламентира конкретните задължения за взаимодействие на ангажираните субекти при случаи на деца в риск – жертви на насилие или в случаи, при които е необходима кризисна интервенция.

Конкретните цели са:

- Обединяване на ресурсите и усилията между страните за осигуряване на ефективно взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви на насилие/в риск от насилие:
- Разпределение на основни права, задължения, процедури и подходи на участниците при прилагането на Координационния механизъм
- Регламентиране на отношенията между страните, с оглед създаване на мултидисциплинарни екипи на местно ниво с ДСП/ОЗД.

Представителство на Координационния механизъм - на централно ниво и на местно ниво задължителни участници в Координационния механизъм са: ДСП/ОЗД – социален

работник, който е водещ мултидисциплинарния екип и който извършва първоначално оценяване на сигнала, представител/и на съответната община, район или кметство, представител на Районните управления на МВР по места – районен инспектор, инспектор Детска педагогическа стая, или оперативен работник, регионален център по здравеопазване, личен лекар и др., Регионален инспекторат по образование към МОН, директор на училище, детска градина, класен ръководител, училищен психолог и др., Местна комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни, Районен прокурор, Управител на социална услуга в общността/резидентен тип.

Водещите принципи на организация и действие на Координационния механизъм са:

- Спешна подкрепа и защита
- Свободен личен избор на пострадалия
- Защита на най-добрия интерес на пострадалото дете
- Своевременни и координирани действия на мултидисциплинарния екип
- Професионална конфиденциалност
- Защита на най-добрия интерес на детето в случай на конфликт на интересите на родителите и детето
- Зачитане и уважение на достойнството на пострадалото дете без стигматизиращо отношение.

Е) Дейности за превенция, работа на място и обучение

За да се борим с насилието, което има дълбоки културни и социални корени, е необходимо да се насърчават многостепенни и интегрирани програми за превенция. По-конкретно, трябва да се приложат следните интервенции:

- 1) първична превенция, насочена към населението като цяло с цел промяна на нагласите и поведението, както и на социалните норми и за предотвратяване появата на насилствено поведение. Приоритетно да се провеждат дейности с деца и юноши по въпросите на зачитането на различията между половете и нестереотипни техни роли и възпитание в мирно разрешаване на конфликти (напр. училищни работилници).
- 2) вторична превенция, засягаща лица в риск. Наложително е да се разпознае и разкрие насилието, за да се организира ранна и ефективна намеса и то да спре. Важно е да се реализират:
  - програми за повишаване на осведомеността, насочени към жени, непълнолетни и мъже, за да се повиши нивото им на информираност
  - специално обучение за оператори на публични и частни услуги и институции (например социални и здравни услуги, правоприлагащи органи, съдилища), така че да придобият подходящите инструменти за идентифициране и подкрепа на жертвите

- местни оперативни протоколи за идентифициране на съвместни задачи за интервенция и действия с участието на териториалната мрежа от служби и институции за борба с насилието.
- 3) третична превенция, насочена към тези, които вече имат проблем, с цел предотвратяване на рецидиви и ескалация. От съществено значение е да се предложи защита, както и психологическа, социална и правна подкрепа на жертвите. Освен това е необходимо да се активират икономически и социални ресурси (жилище, работа), за да се засили автономията и овластяването на жените, жертви на насилие, основано на пола, и да се подготвят програми за грижа за децата, както на индивидуално ниво, така и по отношение на взаимоотношенията им.

Необходимо е специалистите работещи с деца в образователната и здравната система да имат по-задълбочени познания за разпознаване и противодействие на домашното насилие. Това е от ключово значение за учителите не само по отношение на пряката им работа с учениците, но и при последващото институционално въвеждане на темата в училищата. За целта трябва да се подготвят модулни обучения с подходящи учебни материали за специалистите заети в образованието и здравеопазването, за да могат те успешно и своевременно да разпознават случаите на деца свидетели или пострадали от насилие и да се осигури координацията на съответните отговорни институции.